

جای گاه محیط زیست در اسلام و قوانین افغانستان

نگارنده: عتیق‌الله رحمانی^۱

چکیده

انسان قرن بیست و یکم، به شکل فاجعه‌باری محیط زیست خود را لطمه زده است؛ آن‌هم به وسیله سوء استفاده از منابع حیاتی، از قبیل: اسراف در استفاده از منابع حیاتی، کوتاهی در رعایت نظافت خود و ماحول، حرص برای به‌دست آوردن سرمایه از طریق فروش و تولید سیگار و دخانیات، تولید اسلحه در کارخانه‌های بزرگ، و تخریب جنگل‌ها. محیط زیست، به عنوان یک علم خاص در جهان کنونی مطرح است؛ و تلاش می‌شود در آن به قضایای محیط زیستی پرداخته و نیز آلودگی‌های محیط زیستی شناسایی و برای علاج آن چاره‌ی اندیشیده شود. در کنار آن مؤسسات، کنفرانس‌های بین المللی، و امثال آن، به شکل علمی و عملی برای حفاظت محیط زیست تأسیس و برگزار گردند.

اهداف این تحقیق کتاب‌خانه‌یی که از نوع تحلیلی - مقایسه‌یی است، این بوده است که به این پرسش‌ها، پاسخ درخور دهد، که موقف ادیان به شکل عموم، و اسلام به شکل خاص در مورد محیط زیست چه می‌باشد؟ و قانون افغانستان در این خصوص چه نگاهی دارد؟

بعد از بررسی موضوع در متون اسلامی و قوانین کشور، دریافتیم که شریعت اسلامی و قوانین ملی و بین‌المللی برای حمایت از محیط زیست سالم، حساب ویژه‌یی باز کرده‌اند. شریعت اسلام با احکام شامل و همه‌جانبه خویش، حفاظت از محیط زیست و رعایت شاخصه‌های آن را جزء صفات جداناپذیر یک مسلمان دانسته، فرهنگ رعایت نظافت خود و ماحولش را، و ترحم نمودن به محیط زیست و منابع حیاتی زنده‌گی را در چهارچوب رعایت احکام شریعت اسلامی در این خصوص، و استفاده به جا و درست از منابع حیاتی، درس داده است؛ چه بسا برای شخص سوء استفاده‌کننده از محیط زیست، مجازات مناسب دنیوی و اخروی را پیش‌بینی نموده است و در کنار آن برای حفاظت محیط زیست قواعد و مقرراتی را نیز وضع نموده‌اند، تا رابطه میان انسان‌ها و محیط ماحول شان تنظیم گردیده و از صدمه‌رسانی به محیط زیست و منابع طبیعی جلوگیری به عمل آید و افراد ناقض این مقررات مجازات گردند.

واژه‌گان کلیدی: اسلام، محیط زیست، قوانین افغانستان، آلوده‌گی و جرایم محیط

زیستی

^۱ کادر علمی پوهنتون غالب هرات

مقدمه

موضوع محیط زیست و درک اهمیت آن، یک موضوعی وسیع و گسترده است، که از عقیده و باور یک انسان مسلمان سرچشمه می گیرد؛ زیرا وی باورمند به وجود الله متعال، آن ذاتی است که آورنده این محیط ماحول (آسمان و زمین) است.

انسان به عنوان خلیفه و امین در این محیط، زیست نموده و از محیط تأثیر می پذیرد و گاهی محیط ماحول است، که از انسان متأثر می گردد، و این مرتبط به طرز تعامل انسان با محیط است، که اگر تعامل با آن بر اساس احکامات و دستورهای شریعت الهی باشد - که پیروان خویش را به نیکی و مهربانی با طبیعت امر می نماید - طبیعتاً محیط زیست از این انسان جز نیکی و خیر را به دست نخواهد آورد و از شر وی در امان خواهد بود؛ ولی اگر تعامل آن با طبیعت خلاف اساسات و دستورهای الهی باشد، چیزی جز ظلم و ستم را بر طبیعت به بار نخواهد آورد.

بحران کنونی محیط زیستی، عدم آگاهی مردم کشور ما از این مسأله، از جمله لازمه های است، که این تحقیق و تحقیقاتی این چنینی شکل گیرد؛ تا باشد گرهی از گره های اجتماعی و زیستی ما گشوده گردد.

در پیوند به پیشینه تحقیق، بعد از مطالعه و تحقیق در این موضوع، دریافتیم، که پیرامون اهمیت محیط زیست و احکامات مربوط به آن از نگاه شریعت اسلامی کتب معتبر فراوانی - به گونه خاص به زبان عربی - مانند: کتاب حمایت از محیط زیست در اسلام (عربی)؛ از دکتر یوسف قرضاوی، و نیز جایگاه محیط زیست در اسلام، از مولوی عبدالولی بصیرت (فارسی)، که در افغانستان به چاپ رسیده است، نگاشته شده است؛ اما کدام تحقیق و یا هم کتابی پیرامون جایگاه محیط زیست در قوانین نافذ کشور، و یا هم به شکل مقایسه ای (جایگاه محیط زیست در اسلام و قوانین نافذ کشور) را نیافتیم. این تحقیق، می خواهد این خالی گاه را پر کند.

اهداف این تحقیق کتابخانه ای، که از نوع تحلیلی - مقایسه ای است، این است که به این پرسش ها، پاسخ قابل اعتنا بدهد که: موقف ادیان به شکل عموم، و اسلام به شکل خاص در مورد محیط زیست چه می باشد؟ جایگاه محیط زیست در قوانین نافذ افغانستان و معاهدات بین المللی چیست؟ و آیا قانون اساسی افغانستان از حق دسترسی افغان ها به محیط زیست سالم حمایت کرده یا خیر؟

یافته های نگارنده می رساند که: شریعت های آسمانی، و به گونه خاص، شریعت اسلامی و نیز قوانین نافذ کشور، توجه خاصی در امر حمایت از محیط زیست مبذول داشته اند؛ شریعت اسلامی، آب را مایه حیات دانسته است، و اسراف در امر استفاده و آلوده نمودن آن را اجازه نمی دهد و ... قانون اساسی افغانستان (۱۳۸۲)؛ در ماده پانزدهم خویش دولت را مکلف به حفاظت از محیط زیست

می‌داند. قانون محیط زیست افغانستان (۱۳۸۴)؛ در ماده‌های هشتم و سیزدهم، آلوده‌گی محیط زیست را امر خلاف قانون دانسته، و منع فعالیت‌ها و تطبیق پروژه‌ها و پلان‌هایی را که تأثیر سوء بر محیط زیست دارند بیان می‌دارد. کُد جزای افغانستان، افراد آلوده‌کننده محیط زیست را مجرم پنداشته و نظر به تخطی شان از قوانین نافذه کشور مجازاتی مانند حبس متوسط، قصیر و جزای نقدی بر ایشان قابل تطبیق می‌داند (ماده ۸۱۰ و ۸۱۱).

معنای لغوی و اصطلاحی

محیط زیست، ترکیبی از دو کلمه «محیط» و «زیست» است، که هر کدام به تنهایی دارای معنا هستند که بدان اشاره می‌شود:

محیط: در لغت به معنای احاطه‌کننده است؛ چنان که در لغت‌نامه دهخدا می‌نویسد: «محیط، مقابل محاط، اسم فاعل از احاطه به معنی فراگیرنده، در برگیرنده و احاطه‌کننده می باشد» (<http://www.vajehyab.com/dehkhoda> تاریخ سایت: ۱۳۹۹/۴/۹ لغت نامه دهخدا).

زیست: اسم مصدر از زیستن، به معنی حیات، زنده‌گی، زیستن و زنده‌گانی می‌باشد (عمید؛ ۱۳۶۹: ۷۴۸).

در نزد دانش‌مندان (اسلامی و غیر اسلامی) برای محیط زیست تعاریف متعددی وجود دارد. دکتر یوسف قرضاوی می‌گوید: «محیط زیست _ جدا از تعریف لغوی و اصطلاحی _ عبارت از محیطی است که انسان در آن زنده‌گی می‌کند، و بعد از سفرهای فراوان و دوری از آن، به سوی آن باز می‌گردد، و چه بخواهد یا نخواهد، آن محیط جای اصلی و مأوای همیشگی می‌باشد» (۲۰۰۱ م: ۱۲). دکتر یوسف بن ابراهیم در تعریف محیط زیست می‌گوید: «هی کل مایحیط بالإنسان من جماد مثل: السماوات والأرض والجبال والودیان والبحار والتربة وماء وهواء و غازات، وما یحیط بالإنسان من حیوان و أنعام و طیور و نبات و ورود و خضرة / محیط زیست، عبارت از هر آن‌چه که انسان را احاطه نموده است، از جمادات مانند آسمان و زمین، کوه‌ها، وادی‌ها، دریاها، خاک، آب و هوا، گازات؛ و آن‌چه از حیوانات است؛ مانند چهارپایان، پرندگان و از نباتات و گل‌ها و سبزه‌ها می‌باشد (السلوم؛ ۱۴۲۵ هـ ق: ۲).

طبق این تعریف، محیط زیست مجموعه عوامل زیستی و محیطی می‌باشد، که بر زنده‌گی تأثیر می‌گذارد.

کنفرانس سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۲، محیط زیست را چنین تعریف می‌نماید: «محیط زیست، عبارت از تعادل منابع مادی و اجتماعی است، که در یک زمان و مکان برای برآورده‌کردن

نیازها و آرمان‌های انسان به وجود آمده باشد (United Nations 5-16,1972, part 3). (one. Page3)

قانون محیط زیست افغانستان، محیط زیست را چنین تعریف می‌کند: «محیط زیست، منابع طبیعی، تعاملات بین اجزای مذکور و انسان‌ها و حیوانات، خواص فیزیکی، فرهنگی، تزئینی یا شریطی است، که صحت و سلامت آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد» (۱۳۸۵: فصل اول، احکام عمومی، اصطلاحات، ماده چهارم).

عناصر مشهور محیط زیست

برای محیط زیست، چهار عنصر مشهور عبارت است از: آب، باد، آتش و خاک.
الف) خاک (Soil): > خاک عبارت از مخلوطی از مواد معدنی و ذرات بسیار کوچک سنگ است، که از تخریب سنگ‌ها، در نتیجه هوازدگی به وجود می‌آید.
ب) آب: > آب عبارت از ماده مایعی است، که ۷۰٪ سطح کره زمین را پوشانیده، تنها سه درصد آن شیرین است و به عنوان ماده حیات در طبیعت شناخته می‌شود.
ج) هوا: > هوا، عبارت از ماده حیاتی است، که در ترکیب آن عناصر مهم حیاتی مانند اکسیجن، نایتروجن و کاربن دای اکساید و غیره وجود دارد (ظاهر؛ ۱۴۳۰ ه ق: ۳۷-۴۳).

انواع محیط زیست

الف: محیط زیست طبیعی

> محیطی است، که ساخته دست انسان نیست؛ ولی در اختیار و استفاده انسان قرار دارد، که شامل کوه‌ها، دشت‌ها، جنگل‌ها، دریاها، آب و هوا، حیات وحش و غیره.

ب: محیط مصنوعی یا انسان ساخت

> محیط زیست مصنوعی به محیطی گفته می‌شود، که توسط انسان ساخته شده است و نشان‌دهنده فکر، اندیشه، استعداد و توانایی انسان در ساخت محیط اطرافش است؛ بنابراین، شهرها با تمام اجزای آن، خانه‌ها، مدرسه‌ها، کارخانه‌ها، فرودگاه‌ها، راه‌ها، آثار تاریخی مناظر و چشم‌اندازهای ویژه محیط زیست مصنوعی را تشکیل می‌دهند (الصمادی؛ ۲۰۰۲: ۳۰۱ - ۳۰۲ و کیلانی؛ ۱۹۹۸: ۳۸۱).

آلوده‌گی در محیط زیست

تعریف آلوده‌گی

آلوده‌گی عبارت است از وجود هر نوع ماده‌بی که تغییری در خصوصیات عناصر محیط زیست وارد نموده و اثر نامطلوب بر محیط زیست داشته باشد (بصیرت؛ ۱۳۹۴: ۳۶).

اسباب آلوده‌کننده محیط زیست

۱. انسان

انسان به عنوان اشرف مخلوقات بر روی زمین، گاهی اوقات متأسفانه جایگاه خود را فراموش نموده و دست به اعمال مخرب و خلاف انسانی و طبیعی می‌زند، محیط زیست را آلوده می‌سازد، درختان را قطع می‌نماید، هوا را آلوده می‌سازد، گازهای سمی را پخش می‌کند و ...

۲. انکشاف صنایع

رشد و انکشاف صنعت و کارخانه‌های صنعتی باعث شده، که آب، هوا، خاک و سایر عناصر محیط زیست آلوده شوند؛ زیرا استفاده نادرست از مواد سوخت غیر معیاری و انتشار دود و گازات، هوا را آلوده می‌سازد (همان: ۳۹).

یکی از بزرگ‌ترین عوامل آلوده‌گی در کشور ما، قطع و سوزاندن درختان به منظور تهیه زغال و هیزم، قطع درختان برای تأمین مصالح صنعتی، ساختمانی و گسترش کارخانه‌ها می‌باشد.

۳. پیشرفت تکنالوژی

موضوع آلوده‌گی‌های فرکانسی، به وسیله آنتن‌های شبکه‌های مخابراتی، ناهنجاری‌های صوتی و امثال آن امر انکارناپذیر است، و بدون شک تأثیرات ناگواری بر اعصاب، روان و صحت افراد داشته است، که جبران‌ناپذیر هستند.

حمایت محیط زیست در اسلام

اسلام بیان‌کننده روشی برای زنده‌گی است، که دیدگاه جامعی نسبت به هستی، حیات انسان و روابط بین آن‌ها دارد. انسان به منزله جزئی از هستی، که هر یک از عناصرش مکمل سایر اجزای مجموعه هستی است. ارتباط ویژه‌یی از نظر بهره‌برداری و توسعه با سایر عناصر طبیعت دارد. حکمت الهی مقدر کرده است، که انسان وارث زمین شود؛ بنابراین، انسان علاوه بر این‌که جزئی از جهان هستی است، مجری دستور الهی در جهان نیز است و آن دستور عبارت از اعمار و آبادانی زمین است، و انسان مسلمان خود را در جهان مسؤول دانسته و خدمت به خلق الله را افتخار می‌داند و جهان را به عدل اسلام متوجه ساخته، مظلوم را یاری می‌دهد، و خلق مسلمانی و نظافت و طهارت اسلام را به

همه معرفی می‌کند و از آلوده‌گی‌ها و نجاست‌ها و از هر آن‌چه که مضر صحت و روان انسان‌ها می‌باشد بیزار است و برای از بین بردن آن تلاش می‌نماید؛ پس حفاظت از محیط زیست در کشورهای اسلامی از پشتوانه دینی نیز برخوردار است؛ زیرا متون مختلف دینی به اهمیت محیط زیست، آب و تنوع گیاهی و حیاتی اشاره می‌کند.

راه کارهای اسلامی حفاظت از محیط زیست

این راه کارها عبارت از همان احکامی هستند، که از مصادر و اصول اسلامی استنباط شده‌اند؛ تا این که مسلمانان را درباره چه گونه گی تعامل با ماحول شان و نیز تلاش برای داشتن محیط زیست سالم راه‌نمایی نموده و متوجه سازد.

۱. راه کارهای کلی

دین اسلام، حفظ سلامت بشر را مورد توجه قرار داده است، و اصول و ارزش‌ها را در جهت محافظت عناصر اساسی محیط زیست وضع نموده و وظایف یک شهروند مسلمان را در برابر آن مطرح نموده است.

— الله تعالی به هم‌یاری در کارهای نیک و عام‌المنفعه امر نموده و از عدوان و تجاوز و حق تلفی باز می‌دارد؛ آن‌جا که می‌فرماید:

«...وَتَعَاوُنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوُنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ /

در راه نیکی و پرهیزگاری هم‌دیگر را یاری و پشتیبانی نمایید، و هم‌دیگر را در راه تجاوز و ستم‌کاری یاری و پشتیبانی مکنید. از خدا بترسید. بی‌گمان خداوند دارای مجازات شدیدی است» (مائده: آیه ۲).

— پیام‌بر اسلام ﷺ می‌فرمایند: «المسلم من سلم المسلمون من لسانه و یده / مسلمان کسی است، که مسلمانان از ضرر دست و زبانش در سلامت باشند (صحیح البخاری؛ ۱۴۲۲: حدیث ۶۴۸۴). به همین منوال، آیات و احادیث زیادی در مورد حفظ زنده‌گی مسالمت‌آمیز بشر و عدم تعرض و تعدی به جان و حقوق دیگران وجود دارد.

اسلام به نیکی و احسان با همه چیز امر می‌کند. پیام‌بر اسلام ﷺ فرمودند: «إن الله كتب الإحسان على كل شيء / الله تعالی احسان در هر چیز را لازم دانسته است» (صحیح مسلم؛ ۱۴۰۲ هـ ق: حدیث ۵۱۶۷)، که محیط زیست نیز جزئی از آن است و باید به آن توجه شود.

از دیدگاه اسلام، نجات نسل بشر از نابودی و حفظ حیات شان، ثواب بزرگی دارد. حفاظت از محیط زیست، رعایت بهداشت محیط زیست و جلوگیری از آلوده‌گی آن، اقدام بزرگی است در جهت آسایش زنده‌گی انسان‌ها و نجات بشر از نابودی تدریجی. الله متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا... / به همین جهت بر بنی اسرائیل مقرر داشتیم، که (متجاوز کشته شود؛ چرا که) هرکس انسانی را بدون ارتکاب قتل، یا فساد در زمین بکشد؛ چنان است که گویی همه انسان‌ها را کشته است، و هرکس انسانی را از مرگ رهایی بخشد، چنان است که گویی همه مردم را زنده کرده است؛ (زیرا فرد نماینده جمع و عضوی از اعضای جامعه است)» (مائده: آیه ۳۲). مرتبط با موضوع شود

۲. راه کارهای طبیعی

در اسلام، بر علاوه از بیان کلیات متذکره، بر موضوعات خاص طبیعی نیز تأکید شده است. مانند حفاظت از آب، حفاظت از پاکیزه‌گی هوا، حفاظت خاک و رعایت سرسبزی.

حفاظت آب و رعایت پاکیزه‌گی آن

در آیات و احادیث و نیز در تاریخ تمدن اسلامی روایات و واقعات متعددی که به اهمیت آب در زنده‌گی و دستور به رعایت پاکیزه‌گی آن دلالت دارند، وجود دارد؛ اینک به برخی از آنان اشاره می‌شود:

الله مهربان می‌فرماید: «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ / و هرچیز زنده‌یی را (اعم از انسان و حیوان و گیاه) از آب آفریده‌ایم» (انبیاء: آیه ۳۰).

در حدیث آمده است: «إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ / الله پاک است و پاکی را دوست می‌دارد. نظیف است و نظافت را دوست دارد» (سنن الترمذی؛ ۱۳۹۵ هـ ق: حدیث ۲۷۹۹). آب، به عنوان یکی از مظاهر طبیعت، که باید از آلوده‌گی‌ها مصون بماند، مورد توجه اسلام قرار گرفته است. پیام‌بر بزرگ اسلام ﷺ فرمودند: «لَا يَبُولُنْ أَحَدُكُمْ فِي مَسْتَحْمَةٍ ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ / هیچ‌یک از شما نباید در حمامی که در آن غسل می‌کند، بول نماید» (مسند امام احمد حنبل؛ ۱۴۱۰ هـ ق: حدیث ۲۰۵۶۹).

و نیز در حدیث دیگری آمده است:

غَطُّوا الْإِنَاءَ وَ أَوْكُوا السَّقَاءَ وَاعْلِقُوا الْبَابَ وَأَطْفِئُوا السَّرَاحَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَحُلُّ سِقَاءً وَلَا يَفْتَحُ بَابًا وَلَا يَكْشِفُ إِنَاءً فَإِنْ لَمْ يَجِدْ أَحَدَكُمْ إِلَّا أَنْ يَغْرُضَ عَلَى إِنَائِهِ غُودًا وَ يَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ فَلْيَفْعَلْ فَإِنَّ الْفُؤَيْسِقَةَ تُضْرَمُ عَلَى أَهْلِ الْبَيْتِ بَيْتَهُمْ / ظرف را بپوشید و دهن مشک آب را ببندید! و دروازه را بسته کنید و چراغ را خاموش کنید؛ زیرا شیطان سر مشک آب را باز نمی کند و دروازه ای را باز نمی کند و سر ظرفی را باز نمی نماید و اگر کسی از شما چیزی - نیافت که بر ظرفش بگذارد؛ پس چوبی را گذاشته و اسم الله را - بسم الله - را یاد کرده این کار را حتماً بکند؛ زیرا موش خانه شان را آتش می زند (صحیح مسلم؛ ۱۴۰۲ ه ق: حدیث ۲۰۱۲).

توجه خاص به سرسبزی در اسلام

الله متعال می فرماید:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ / آیا نمی بینند که ما آب را (در لابه لای ابرها و بر پشت بادهای به سوی سرزمین های خشک و برهوت می رانیم و به وسیله آن کشتزارها می رویانیم، که از آن هم چارپایان شان می خورند، و هم خودشان تغذیه می نمایند؟ آیا نمی بینند؟ (سجده: آیه ۲۷).

در حدیث آمده است:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ / هر مسلمانی که درختی را بکارد و یا زمینی را کشت کند، هر پرند و حیوان و انسانی که از ثمر آن بخورد، خداوند آن را به عنوان صدقه و احسان برایش محسوب می نماید (صحیح البخاری؛ ۱۴۲۲ ه ق: ۲۳۲۰).

در حدیث دیگر آمده است: «إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ، وَفِي يَدِهِ فُسَيْلَةٌ، فَلْيَغْرِسْهَا / هرگاه

قیامت برپا شد و کسی نهال در دست داشت؛ پس باید آن را غرس نماید!» (مسند امام احمد؛ ۱۴۱۰ ه ق: ۱۲۹۳۳).

۳. راه کارهای سلوکی

رعایت نظافت بدنی و خود درمانی

اسلام به رعایت بهداشت و نظافت توجه قابل توجه منظور داشته است؛ و خیلی از عبادات مانند نماز، حج و امثال آن بدون پاکیزه گی بدن و لباس قابل انجام نیستند. الله پاک می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ
كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا... / ای مؤمنان، هنگامی که برای نماز بپا خاستید (و
وضو نداشتید)، صورت ها و دست های خود را همراه با آرنج ها بشوید، و
سرهای خود (همه یا قسمتی از آنها) را مسح کنید، و پاهای خود را
همراه با قوزک های آنها بشوید؛ و اگر جنب بودید (و خواستید نماز
بخوانید، همه بدن) خود را بشوید (مائدة: آیه ۶).

و در حدیث آمده است: «خَمْسٌ مِنَ الْفَطْرَةِ: الْإِسْتِحْدَادُ، وَالْخِتَانُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ،
وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ / پنج خصلت است که از فطرت به شمار می رود، ختنه کردن و استفاده کردن از تیغ -
برای تراشیدن موی زیر ناف -، کوتاه نمودن سبیل (بروت)، کندن موی زیر بغل و گرفتن ناخن ها»
(صحیح البخاری؛ ۱۴۲۲ ه ق: حدیث ۵۸۸۹).

طب وقایه وی با فروع آن در آموزه های اسلامی

و اینک به برخی از موارد آن اشاره می شود:

۱. دستورات اسلامی مربوط به سلامت و نظافت محیط زیست؛ مانند نظافت بدن، دندان ها، ناخن ها، موی ها، نظافت لباس، نظافت خوراکی ها و نوشیدنی ها و امثال آن؛
۲. دستورهای اسلامی در مورد (قرنطین) یا حجر صحی، که غرض جلوگیری از امراض ساری صادر شده اند؛ مانند این که افراد دارای مرض ساری باید به جای جداگانه برده شوند، عدم اجازه ورود افراد سالم به شهر طاعون یا ویروس زده، عدم فرار از شهر طاعون زده غرض جلوگیری از شیوع آن به ساحات دیگر، تعقیب دست ها قبل از وارد شدن نزد مریض و بعد از خارج شدن از نزد آن و ... (بصیرت؛ ۱۳۹۴: ۲۴)؛

۳. دستورهای در مورد تغذیه سالم و دوری از غذاهای حرام و مضر؛ مانند حرام بودن گوشت خوک، و نیز تنظیم استفاده غذا، مانند حرمت اسراف و کراهیت پرخوری؛
۴. توجه به صحت جنسی در دستورهای اسلامی؛ مانند تحریم زنا، لواط و امثال آن؛
۵. توجه به صحت عقلی؛ مانند تحریم شراب غرض حفظ عقل؛
۶. توجه به صحت روانی؛ مانند دستور به ایمان به الله متعال، ایمان به قدر، توصیه به صبر، عدم جواز یأس و ناامیدی؛
۷. توجه به کارهای بدنی؛ مانند تشویق به ورزش آببازی، اسبسواری و ...

محافظت و نگاهداشت از ثروت حیوانی

در روایات زیادی امر به نیکی بر حیوانات و استفاده درست از آنان شده است (مراجعه شود: بصیرت؛ ۱۳۹۴: ۲۵ الی ۲۸).

رعایت نظافت و آداب راه

در دستورهای اسلامی به پاک سازی راهها از نجاستها و اشیای آزاردهنده امر شده است؛ از آن جمله:

در حدیث آمده است: «إِطَاةُ الْآذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ / دورنمودن اشیای آزاردهنده از سر راه صدقه است (سنن ابی داوود؛ ۱۴۳۰ هـ ق: حدیث ۵۲۴۱).

تمدن اسلامی و محیط زیست

به گفته تاریخ نویسان غیر اسلامی؛ مانند گوستاولوبون، یکی از خصوصیات شهرهایی که در زمان خلافت عباسی ساخته می شد: داشتن فضای سبز و درختان زیاد بوده است (صمیم؛ ۱۳۹۷: ۱۱۸).

حمایت محیط زیست در قوانین نافذه کشور و قوانین بین المللی

۱. قانون اساسی

از سال ۱۹۷۰ میلادی، مسأله محیط زیست، شامل بحث های حقوق اساسی و قانون اساسی شد و کشورها در پی دسته بندی آن از جمله حقوق اساسی انسان، شدند. هر کشور بنابر ضرورت جامعه خود، مواردی را در قانون من حیث حقوق اساسی تسجیل کرده است.

این روند در افغانستان تا سال ۱۳۸۲ میلادی، اصلاً وجود نداشت و قانون اساسی مصوب سال ۱۳۸۲ خورشیدی، برای اولین بار حفاظت از محیط زیست و به بود جنگلات را من حیث مکلفیت دولت

شناخت و یکی از اهداف تصویب قانون اساسی را حفظ محیط زیست سالم دانست. بدون شک این یک قدم بزرگ در راستای حفاظت از محیط زیست و دسترسی سالم به آن است؛ ولی به هیچ وجه کافی نیست؛ چون دسترسی به محیط زیست سالم و آب آشامیدنی و سایر موارد مربوط به محیط زیست، از جمله حقوق اساسی شهروندان افغانستان به شمار نمی‌رود. هرگاه محیط زیست شامل حقوق اساسی شود، تضمین حقوقی بیش‌تری پیدا می‌کند و تعدیل آن را ناممکن می‌سازد؛ مگر برای تقویت حقوق اساسی شهروندان (اشرفی؛ ۱۳۹۷: ۱).

ماده پانزدهم قانون اساسی کشور مصوب ۱۳۸۲، به تکلیف دولت در رابطه به حفاظت محیط زیست و منابع طبیعی اشاره می‌کند: «دولت مکلف است در مورد حفظ و به‌بود جنگلات و محیط زیست تدابیر لازم را اتخاذ نماید».

۲. قانون محیط زیست

قانون محیط زیست، در سال ۱۳۸۴ در قالب ۹ فصل و ۸۲ ماده، به تصویب رسید.

جرائم محیط زیستی در قانون محیط زیست افغانستان

طبق ماده هشتم، فقره اول قانون محیط زیست افغانستان، که چنین صراحت دارد: «هیچ شخص حق ندارد، که باعث آلودگی محیط زیست شود. هرگاه مطابق به احکام این قانون، مقداری از آلودگی امر مجاز یا اصلاً اجتناب‌ناپذیر باشد، در آن صورت مکلف است تا آن را به حد اقل ممکن کاهش بدهد. حدود آلودگی زیاد در لوايح جداگانه مشخص می‌گردد». و در ماده سیزدهم، فقره اول این قانون می‌نویسد: «انجام فعالیت‌ها یا تطبیق پروژه‌ها و پلان‌هایی که بالای محیط زیست تأثیرات سوء وارد می‌کند، جواز ندارد».

منع فعالیت‌های مضر محیط زیست

در قوانین کشور، به گونه خاص، قانون محیط زیست، به اداره ملی حفاظت محیط زیست صلاحیت داده است تا از فعالیت‌هایی که باعث آلودگی محیط زیست می‌گردند، جلوگیری نموده و تدابیر لازم را اتخاذ نماید؛ چنان‌که در ماده ۶۸ فقره اول به صراحت بیان شده: «اداره ملی حفاظت محیط زیست، صلاحیت دارد؛ امر منع فعالیت‌های مغایر احکام این قانون را، که تأثیرات عمده سوء داشته باشد به شخص عامل یا اجازه‌دهنده آن صادر نماید».

مجازات شخص یا مؤسسه‌یی که محیط زیست را مختل نموده‌اند

طبق قانون محیط زیست کشور، شخص یا مؤسسه‌یی که اعمال خلاف این قانون گردند، به شرح ذیل مجازات خواهند شد:

ماده ۷۰ فقره اول می گوید: «هرگاه دارنده جوازنامه، اجازه نامه یا اجازه صادر شده از شرایط مندرج جوازنامه یا اجازه نامه یا هر امر دیگری، که طبق احکام این قانون صادر شده باشد، عمداً تخطی نماید، حسب احوال به حبس متوسط یا جزای نقدی معادل خسارت وارده یا هردو جزا محکوم می گردد».

۳. کد جزای افغانستان

در کد جزای افغانستان در مورد افرادی که قواعد محیط زیست را رعایت ننموده و باعث معضلات محیط زیستی می گردند، مجازات های مختلف پیش بینی شده است؛ مانند حبس متوسط، قصیر (کوتاه مدت)، و جزای نقدی محکوم نموده است. و اینک به برخی از مواد آن اشاره می کنم.

عدم رعایت قواعد محیط زیست

در ماده (۸۱۰) این قانون آمده است: «اشخاص ذیل، به حبس قصیر یا جزای نقدی از سی هزار تا شصت هزار افغانی، محکوم می گردند:

— شخصی که امر منع یا حکم مبنی بر رعایت احکام قانون حفاظت محیط زیست را عمداً تعویل ننماید؛

— شخصی که توضیحات نادرست یا گمراه کننده را عمداً به جواب استعلامی که ضمن آن معلومات ضروری مطابق احکام مندرج قانون حفاظت محیط زیست، مطالبه گردیده است یا به مقصد دریافت اجازه نامه یی که مطابق احکام قانون مذکور صادر می شود، ارائه نماید؛

— شخصی که از اجراءات تنفیذ صلاحیت ها یا انجام وظایف قانونی مفتش، عمداً ممانعت نماید.

تولید یا توريد مواد نفتی یا گاز مایع بی کیفیت

این قانون در ماده (۸۱۱) در مورد افرادی که مواد بی کیفیت را وارد جامعه می نمایند و یا کالاهای بی کیفیت را تولید می نمایند؛ چنین می گوید:

— شخصی که مواد نفتی یا گاز مایع بی کیفیت را بدون در نظر داشت معیارهای اداره ملی ستندرد، تولید یا توريد نماید، علاوه بر مصادرة مواد نفتی بی کیفیت، به حبس قصیر، محکوم می گردد.

قطع درختان و تخریب ساحه سبز

در ماده ۸۱۳ کد جزا آمده است: «شخصی که درخت یا ساحه سبز متعلق به اماکن عامه را قطع یا تخریب کند، به جزای نقدی از پنج هزار تا ده هزار افغانی، محکوم می گردد».

سایر اعمال منافی محیط زیست

و در مورد انجام ماده ۸۱۸: «اشخاص ذیل به جزای نقدی از پنج هزار تا ده هزار افغانی، محکوم می گردند:

۱. شخصی که در دریا، نهر، جوی، کوچه یا در آب جاری مواد کثافتی را که به صحت مضر باشد، بیندازد؛
۲. شخصی که در سرک، راه عام، میدان یا تفریح گاه عمومی مواد گندیده یا کثافات یا خاک روبه یا آب کثیف یا غیره اشیایی را که به صحت مضر باشد، بیندازد؛
۳. شخصی که عمداً یا به اهمال، بخار، دود، آب کثیف یا مواد دیگری را که باعث ضرر، اذیت یا آلوده شدن محیط زیست برای ساکنان گردد، در فضا رها کند؛
۴. شخصی که در نظافت یا اصلاح دودکش، تنور یا دستگاههایی که آتش در آن استعمال می شود، اهمال کند».

جرایم مربوط به آب و مجازات آن

مجازات تخریب منابع آب

ماده ۸۳۸ بیان می دارد: «شخص در یکی از حالات ذیل به حبس متوسط تا دوسال یا جزای نقدی از شصت هزار تا یک صدویست هزار افغانی، محکوم می گردد:

۱. در حالتی که منابع آب را بدون اجازه مقامات ذی صلاح یا بدون دلایل موجه مسدود یا تخریب کند یا آن را تغییر دهد؛
۲. در حالتی که آلات اندازه گیری یا نشانه هایی را که توسط اداره های مربوط نصب گردیده، بدون دلایل موجه برداشته یا تخریب کند؛
۳. در حالتی که جریان منابع آب را تغییر یا بدون صلاحیت قانونی در توزیع آب مداخله کند».

۴. اسناد و معاهدات بین المللی حمایت از محیط زیست

بعد از دهه هفتاد قرن بیستم و به دنبال تشدید تنزل کیفیت محیط زیست، وقوع حوادث آلودگی، به ویژه آلودگی نفتی، شیمیایی و هسته ای و هشدار دانش مندان و سازمان های بین المللی، به تدریج ادبیات این گرایش از حقوق بین الملل آغاز و تا به امروز توسعه قابل توجهی را به خود دیده است. توجه سازمان های بین المللی، تشکیل کنفرانس استکهلم و ریو و طرح برخی از دعاوی مهم زیست محیطی نیز سهم قابل توجهی در توسعه این گرایش داشته است. به نظر می رسد با آغاز

هزاره سوم، حقوق بین الملل با درکی تازه از جهان مواجه باشد. این درک تا حدود زیادی وابسته به تحلیل شرایط پیچیده عصر حاضر است.

به صورت عموم اسناد بین المللی در سیر تکامل خوش سه دوره (دوره اول قبل از ۱۹۷۲، دوره دوم از ۱۹۷۲ الی ۱۹۹۲ و دوره سوم از ۱۹۹۲ تا اکنون) را پشت سر گذاشته اند، که در کشورهای مختلف و در مناسبت های گوناگون طرح و تطبیق نسبی شده اند؛ و اینک به بیان کوتاه در مورد هر دوره های سه گانه خواهیم پرداخت.

الف) دوره قبل از ۱۹۷۲

در این دوره، حمایت و حقوق محیط زیست عمدتاً به صورت قراردادهای دوجانبه میان کشورها و کمیسیون های بین المللی - منطقه ای بوده است، که می توان به کنوانسیون های زیر اشاره کرد:

۱. کنوانسیون ۱۹۰۲ پاریس در خصوص حفاظت از پرندگان که در کشاورزی مفید هستند؛
۲. کنوانسیون ۱۹۰۹ در حقوق حفاظت از آب های مرزی میان کانادا و امریکا، موسوم به کنوانسیون واشنگتن؛

۳. اساس نامه سازمان صحت جهانی در سال ۱۹۴۶.

ویژه گی خاص این کنوانسیون ها، منطقه ای بودن آنها بوده است، که برای حفاظت از یک منطقه خاص تشکیل می شد (سایانی و شهبازی؛ ۱۳۹۶: ۸۵-۸۶).

ب) از سال ۱۹۷۲ الی ۱۹۹۲

در سال ۱۹۷۲ بسیاری از سران دولت های جهان در استکهلم گردهم آمده، که در نتیجه این گردهم آیی، متنی غیر الزام آور تحت عنوان بیانیه ۱۹۷۲ ایجاد شد.

هرچند قبل از سال ۱۹۷۲ اقداماتی پراکنده از سوی دولت ها برای حفاظت از محیط زیست در نظر گرفته شده بود، اما بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ با این که یک متن غیر الزام آور است و ارزش حقوقی معاهدات را ندارد، اما یک اقدام جهانی برای حفاظت محیط زیست به شمار می آید.

ده سال بعد، در سال ۱۹۸۲ منشور جهانی طبیعت در مقر سازمان ملل متحد به تصویب کشورها رسید.

منشور جهانی طبیعت منشوری است، که همانند بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ غیر الزام آور بوده، و نیز تجميع کننده عرف های پراکنده حقوق بین الملل محیط زیست است (همان: ۸۶).

ج) از سال ۱۹۹۲ تا اکنون

از سال ۱۹۹۲ تا اکنون، کنفرانس‌ها و اعلامیه‌های دیگری در حمایت از محیط زیست برگزار گردید، که از جمله:

۱. کنفرانس ریو

این کنفرانس در سال ۱۹۹۲ برگزار گردید؛ و در آن حدود ۱۰۰۰۰ نفر شرکت‌کننده شامل سران دولت‌ها به همراه نمایندگان دولت‌ها، نمایندگان غیر دولتی معتبر و روزنامه‌نگارها حضور یافتند. یکی از اسنادهای این کنفرانس شامل اعلامیه محیط زیست و توسعه، و یک برنامه عملی است، که معروف به دستور کار ۲۱ می‌باشد.

در یکی از اصول مهم این اعلامیه آمده است: «دولت‌ها برای دستیابی به یک توسعه پایدار، باید حفاظت محیط زیست را به عنوان جزو تفکیک‌ناپذیر تلقی نموده و نباید آن را به‌طور جداگانه مورد بررسی قرار دهند (همان: ۸۹).

۲. کنفرانس توکیو

این کنفرانس در سال ۱۹۹۷ به منظور کاهش گازات گل‌خانه‌ای تشکیل شد.

۳. کنفرانس بالی اندونیزیا

این کنفرانس در سال ۲۰۰۷م. در مورد تغییر آب‌وهوا توسط سازمان ملل به هدف جلوگیری از گرمایش زمین و تغییر آب‌وهوا با اشتراک ۱۹۰ کشور جهان برگزار گردید (<https://www.alukah.net/culture/0/59342/#ixzz6QdtuM9Ae>).

قابل یادآوری است، که آن دسته از قوانین بین‌المللی حفاظت محیط زیست، که افغانستان به آن‌ها پیوسته است، مطابق به حکم ماده ۷ قانون اساسی این کشور می‌تواند در صورت ضرورت آن را تطبیق نماید.

نتیجه‌گیری

بعد از تحقیق در موضوع و مقایسه جایگاه محیط زیست در اسلام و قوانین، یک‌سری تفاوت‌هایی در طرز تعامل با پدیده محیط زیست و حفاظت آن میان احکام شریعت اسلامی و قوانین به مشاهده می‌رسد:

– **شریعت اسلامی**، با ویژه‌گی همه‌جانبه و شمولی بودن احکامات خود، حفاظت و رعایت حقوق محیط زیست را با میکانیزم‌هایی همچون تشویق و ترغیب به غرس نهال و پرورش سبزه‌ها، عمران و آبادانی زمین، امر به رعایت نظافت و پاکیزه‌گی، استفاده درست از منابع و ثروت حیوانی، نباتی، دریایی، معدنی، و دوری از اسراف و صدمه‌زدن به آنان، امر نموده که در روایات و متون اسلامی بدان

اشاره شده است. هم‌چنان شریعت اسلامی دولت و قاضی مسلمان را با در نظر گرفتن این توصیه‌ها و رهنمودها، دستور به تظارت و اطمینان از تطبیق احکام الهی می‌دهد؛ چنان‌چه فردی به محیط زیست ظلم نماید و حقوق آن را رعایت نکند، اسلام آن را مستحق مجازات پیش‌بینی شده در شریعت اسلامی و یا هم جزاهای تعزیری می‌داند؛ اما جنبه توصیه‌ای و تربیه‌وی قوانین کم‌تر بوده و بیش‌تر جنبه پیش‌بینی جرم و مجازات محیط زیستی را دارد؛ شریعت اسلامی به شکل کامل‌تر خواسته است تا محیط زیست، سالم و عاری از آلودگی باشد؛ چنان‌که از اموری مثل استفاده از سیگار، شراب، و امثال آن‌ها منع نموده؛ چراکه باعث آلودگی محیط زیست و اضرار به صحت انسان می‌شود؛ هم‌چنان اسراف در استفاده از آب و نیز سوء استفاده از منابع حیاتی را به شدت نکوهش نموده است؛ اما قوانین و معاهدات ملی و بین‌المللی کم‌تر به این امور پرداخته و ای‌چه‌بسا به انجام این امور هیچ پی‌گردد قانونی ندارد؛

قوانین و معاهدات بین‌المللی، هم‌چون قانون اساسی افغانستان (۱۳۸۲)، قانون محیط زیست (۱۳۸۴)، کُد جزای افغانستان، اسناد و معاهدات بین‌المللی حفاظت محیط زیست از قرن بیستم بدین‌سو پا به عرصه وجود گذاشته و احکام حمایت از محیط زیست را بیان داشته‌اند؛ اما شریعت اسلامی پیش از ۱۴ قرن دستورها و احکام خویش را غرض حمایت از محیط زیست و تربیه افراد دل‌سوز و متعهد به محیط بیان داشته است؛ در کل قانون اساسی افغانستان، قانون محیط زیست و کُد جزای افغانستان در کنار دستوره‌ای اسلامی به اهمیت و حمایت از محیط زیست پرداخته، و نقش خوبی را در این عرصه ایفا نموده‌اند.

توصیه و پیش‌نهاده‌ها

یک) توصیه‌ها در امر جلوگیری از آلودگی محیط زیست از دیدگاه اسلام

از آن‌جا که طبیعت و محیط زیست را الله متعال آفریده و در خدمت انسان قرار داده است؛ اما گاهی طبیعت طغیان می‌کند؛ حوادثی مانند طوفان‌های باد و آب، زلزله، فوران آتش‌فشان و امثال آن، که انسان را به وحشت میندازد؛ اما انسان همواره می‌کوشد تا برای نجات خویش از این حوادث اقدام لازم را روی دست گیرد؛ پس در ابتدا باید اطلاع حاصل نماید؛ همان‌گونه که اسلام طبیعت را آفریده و در اختیار انسان گذاشته است؛ طرز استفاده و روش تعامل با آن را نیز بیان داشته تا باعث از بین‌رفتن و آلوده‌شدن این محیط نگردد [چنان‌که برخی از راه کارهای اسلامی برای حفاظت از محیط زیست معرفی گردید].

دو) مکفیت‌های افراد

افراد جامعه_ که خود را منتسب به اسلام نموده و ملزم به پیروی از قوانین می‌دانند_ باید بدانند، که وظیفهٔ ایمانی و اسلامی تنها به انجام برخی از شعایر اسلام (مانند ادای نماز، حج، روزه و...)، خلاصه نمی‌شود؛ بل که مسلمان همواره باید برای ایجاد یک جامعهٔ سالم و صحت‌مند بکوشد تا بدان وسیله این جامعه نمونه و الگوی نیک [از اخلاق، تلاش در حفظ محیط زیست، نظافت، پیش‌رفت و ترقی] باشد و نماینده‌گی از دینی نماید، که سعادت دنیا و آخرت را برای پیروانش می‌خواهد. دینی که می‌گوید: «تو ای مسلمان، مسلمان واقعی نخواهی بود، اگر یک شهروند خوب و مفید نباشی!، آن اسلامی که ترحم به جنگلات، حیوانات و نباتات را جزء دین می‌داند و فرد سهل‌انگار و متجاوز را نکوهش می‌نماید و بسا اوقات عذاب سختی را برایش وعده داده است. و گفته است: «الحکمة ضالة المؤمن، فحیث وجدها فهو أحق بها / حکمت (دانش و فهم درست، و تعالی و ترقی) گم‌شدهٔ مؤمن است، هر جا آن را بیابد وی به آن مستحق‌تر است (سنن ابن ماجه؛ ۱۴۳۰ هـ.ق: حدیث ۴۱۶۹).

و نیز افراد جامعه باید بدانند، که باید از قوانین موجود در حمایت از محیط زیست پیروی نموده و بدان عمل نمایند، و این یک وظیفهٔ شرعی و ملی است؛ هر فرد مسلمان باید بداند که ضرر رساندن به طبیعت فساد شمرده می‌شود؛ در حالی که الله متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ - الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ / و از فرمان اسراف‌کنندگان فرمان‌برداری مکنید. آن کسانی که در زمین تباهی می‌نمایند و اصلاح نمی‌کنند» (شعراء: آیه‌های ۱۵۱-۱۵۲)؛ پس هر نوع ضرر رساندن عمدی به محیط زیست و منابع طبیعی، نوعی فساد است که اسلام آن را ممنوع قرار داده است.

بنابر دلایل فوق، می‌توان مکفیت افراد را در امر اجتناب از آلوده‌گی‌ها و حفاظت محیط زیست چنین خلاصه کرد:

- ✓ هیچ فردی نباید در استفاده از منابع طبیعی اسراف و تبذیر نماید؛
- ✓ نباید منابع طبیعی از بین برده شوند؛
- ✓ هیچ فردی نباید منابع طبیعی را ملوث به آلوده‌گی سازد؛
- ✓ اسلام افراد را به آبادانی زمین، انکشاف عناصر ترکیبی، زراعت و استخراج معادن توصیه می‌نماید؛ پس حفاظت از محیط زیست و احیای مجدد اراضی خشک و صحرایی یک امر ضروری است.

سه) مکلفیت‌های حکومت در امر جلوگیری از آلوده‌گی‌ها و حفاظت محیط زیست

و منابع طبیعی

- مکلفیت حاکم، نهادهای مسؤول، شهرداری و محاکم تحقق مصلحت و منافع ملت، و دفع ضرر از آنان است؛
- از نگاه تاریخی در اسلام امر حمایت از محیط زیست (جنگلات، جوی‌ها، اراضی، راه‌ها، کنترل چه‌گونه‌گی رفتار با حیوانات، نظافت عمومی شهرها، ارزیابی خسارات وارده، انتقال و جابه‌جایی زباله‌ها و ...) وظیفه اداره احتساب بوده است؛ و اینک می‌طلبد که اداره‌یی به این منظور ایجاد گردد، تا بتواند به شکل به‌تر به اجرای این امور بپردازد (بصیرت؛ ۱۳۹۴: ۶۰)؛
- حکومت می‌تواند غرض اصلاح جنگلات، آب‌ها و دیگر منابع طبیعی، قرارداد و تفاهم‌نامه با شرکت‌های مشخص ببندد؛
- حکومت مکلفیت دارد، که هر نوع فعالیت، اعم از موقتی یا دائمی را که احتمالاً منجر به ضرر یا فساد محیط زیستی می‌گردند؛ مانند فعالیت‌های آلوده‌کننده هوا توسط دود حمام‌ها، گازهای مضر کارخانه‌جات و وسایل نقلیه و امثال آنان ممنوع قرار دهد؛
- چون افغانستان، کشوری است دارای معادن فراوان، پس باید در استخراج معادن به جنبه حفاظت از محیط زیست نیز توجه جدی صورت گیرد.

چهار) مکلفیت نهادها

- نهادهای دیگر؛ چون کمیسیون نظارت بر تطبیق قانون اساسی، می‌توانند بالای دولت فشار وارد کنند تا در این زمینه کار بیش‌تری انجام دهد؛
- نمایندگان مردم افغانستان در لویه‌جرگه، تعدیل قانون اساسی در آینده نباید حق دسترسی به محیط زیست و دسته‌بندی آن را از جمله حقوق اساسی، از چشم ببندازند. آنان باید به تقویت میکانیسم حقوق اساسی شهروندان افغانستان بپردازند تا همه بتوانند از حقوق اساسی خود منجمله حق دسترسی به آب آشامیدنی و حق دسترسی به محیط سالم و پاک برخوردار باشند؛
- نهادهای مدنی می‌توانند با برگزاری کمپاین‌ها، انگیزه و مسؤولیت‌پذیری را در مردم ایجاد نموده و از این طریق به حفاظت محیط زیست کمک کنند.

سرچشمه‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. أبوداود، أبو داود سليمان بن الأشعث. (۱۴۳۰ هـ ق). **سنن أبي داود**. چاپ دوم. صیدا-بیروت: المكتبة العصرية.
۳. اشرفی، نصیراحمد. «جای‌گاه محیط زیست در قانون اساسی افغانستان». هشت صبح؛ ۲ سنبله ۱۳۹۷.
۴. البخاری، امام أبومحمد بن إسماعیل البخاری. (۱۴۲۲ هـ ق). **صحیح البخاری**. چاپ سوم. القاهرة: دار الفكر.
۵. الترمذی، محمد بن عیسی. (۱۳۹۵ هـ ق). **سنن الترمذی**. چاپ سوم. بیروت-لبنان: دار التراث العربی.
۶. السلوم، یوسف. (۱۴۲۵ هـ ق). **حماية البيئة في الإسلام**. چاپ دوم. القاهرة: دار الفكر. (ترجمه)
۷. الصمادی، عدنان أحمد الصمادی. (۲۰۰۲ م). «المنهج الإسلامي في رعاية البيئة» شماره ۵۱، مجله شریعت و مطالعات اسلامی. القاهرة: مؤسسه الرساله. (ترجمه)
۸. بصیرت، سر محقق عبد الولی. (۱۳۹۴ هـ ش). **محیط زیست از دیدگاه اسلام**. چاپ اول. کابل - افغانستان: مطبعة أفغان مارک.
۹. بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل. (۱۴۱۰ هـ ق). **مسند امام احمد بن حنبل**. چاپ دوم. القاهرة: مؤسسة الرسالة.
۱۰. سایبانی، علیرضا. (۱۳۹۶ هـ ش). **حمایت از حقوق محیط زیست از منظر حقوق بین الملل**. چاپ دوم. بندر عبارس: ماهنامه پژوهش ملل.
۱۱. صمیم، پوهاند عبد المجید. (۱۳۹۷). **تمدن اسلامی**. چاپ پنجم. هرات: نشر قدس.
۱۲. ضاهر، عدنان بن صادق. (۱۴۳۰ هـ - ۲۰۰۹ م). **أحكام البيئة في الفقه الإسلامي**. فلسطين: تیزس ماستری - پوهنتون اسلامی غزه. رشته فقه مقارن. با رهنمایی دکتر سلمان بن نصرالدایه.
۱۳. عمید، حسن. (۱۳۶۹). **فرهنگ عمید**. تهران: انتشارات امیر کبیر.

۱۴. قرضاوی، یوسف. (۲۰۰۱ م). *رعاية البيئة في شريعة الإسلام*. القاهرة: دار الشروق. (ترجمه)
۱۵. کیلانی، ابراهیم زید کیلانی. (۱۹۹۸ م). «*رعاية البيئة في الإسلام*». القاهرة: مجله دراسات-شماره ۳، جلد ۱۵. مؤسسه الرساله. (ترجمه)
۱۶. نیسابوری، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشیری النیسابوری، (۱۴۰۲ هـ ق). *صحیح مسلم*. بیروت لبنان: دار الکتب.
۱۷. *قانون اساسی افغانستان*. مصوب ۱۳۸۲ هـ ش.
۱۸. *قانون محیط زیست افغانستان*. ۵ دلو، ۱۳۸۵ هـ ش.
۱۹. *کد جزای افغانستان*. مصوب ۱۳۹۵ هـ ش.

20. <http://www.vajehyab.com/dehkhoda/> (لغت نامه دهخدا) ۱۳۹۹/۴/۹

21. United Nations, Jul 25 1995 Collection, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden, June 5-16 1972. (کنفرانس ۱۹۷۲ در مورد محیط زیست، استکهلم-سویدن)

22. (<https://www.alukah.net> (December 27,2020)

بخش دوم

علوم طبیعی

